

УДК: 159.923

Гріньова Ольга Михайлівна, кандидат психологічних наук, доцент; доцент кафедри психології Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка.

ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄВОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

На сучасному етапі розбудови Української держави в умовах стрімких політичних трансформацій та економічної нестабільності невизначеність соціально-політична проявляється на особистісному рівні. Переживання невпевненості у своєму майбутньому призводять до зростання таких негативних емоційних явищ, як пригніченість, стрес, тривожність, розгубленість, втрата смисложиттєвих орієнтирів у цілому в сучасному українському суспільстві. Нестабільна соціально-політична ситуація особливо негативно позначається на процесі особистісного розвитку саме молодого покоління українців, яке стоїть перед вибором майбутньої кар'єри і життєвого шляху в цілому. За таких умов вибір широкими верствами молодого покоління українців цілей і смислів власного життя, визначення життєвої перспективи, формування життєвого самовизначення в цілому ускладнюється. Тому необхідною передумовою ефективної організації соціально-психологічної та корекційної роботи фахівців з метою допомоги молодому поколінню українців у формуванні життєвих цілей, планів і програм є здійснення ґрунтовних досліджень психології проектування життєвого шляху молоддю, тобто - феномену життєвого самовизначення.

Проблемі життєвого самовизначення в психолого-педагогічній літературі приділяється значна увага. У роботах вчених представлені різні підходи визначення даного поняття. Так, О.В.Піскарьов [10], В.Ф.Сафін і Г.П.Ніков [13], В.Франкл [14] та ін. розглядають життєве самовизначення як процес самоідентифікації, пошуку індивідом власного “Я” і свого місця в системі соціальних взаємин. Так, за В.Ф.Сафіним і Г.П.Ніковим, індивід, який

самовизначився, - це “суб’єкт, який усвідомив, що він хоче (цілі, життєві плани, ідеали), що він може (свої можливості, схильності, обдарованість), що він є (цілі, життєві плани, ідеали), чого від нього хоче або очікує колектив, суспільство, суб’єкт, готовий функціонувати в системі соціальних взаємин” [13, С. 66]. За О.В.Піскарьовим, життєве самовизначення молоді розкривається як вибір “... своєї позиції в ставленні до світу, іншим людям, самому собі, до своїй специфічній сфері професійної діяльності, до завдань, які стоять перед ним в цій сфері, шляхам і засобам їх досягнення” [10, С. 9]. Автори зазначають, що результатом такого вибору має стати відповідальність - суб’єктивне переживання необхідності виконувати життєві завдання і досягати життєвих цілей. Вибір індивідумом сенсу власного життя, самовизначення в житті у контексті континууму “свобода-відповідальність” розглядає і В.Франкл. На думку автора, “... смисл життя залежить від того, якою мірою ми виконуємо чи не виконуємо вимоги, які пред’являють нам наші власні життєві завдання” [14, С. 117].

У роботах сучасних авторів підкреслюється думка про те, що набуття ідентичності, вибір людиною основних принципів ставлення до інших людей і світу в цілому становлять зміст особистісного, а не життєвого самовизначення. В.І.Абраменко [1], Н.В.Ковалєва [5], Н.Є.Коршунова [6] зазначають, що реалізація індивідом особистісного самовизначення передбачає пошук ним відповіді на два питання: “Хто я?” (професійне самовизначення) і “Який я?” (моральне самовизначення). Автори зазначають, що життєве самовизначення є більш широким поняттям, яке включає вибір індивідумом смислу власного життя, побудову ним життєвих планів та “стратегії життя” в цілому. Так, у роботах Т.Н.Мартінової і Н.Н.Морозової [8], Н.Н.Мирончук [9], Т.Н.Сапожнікової [12] та ін. акцент ставиться на осмислення індивідом цілісності власного життя, вибір свого життєвого шляху, становлення системи життєвих мотивів і цінностей. Так, Т.Н.Сапожнікова зазначає, що “Життєве

самовизначення - це екзистенційний вибір людини, який полягає в прийнятті рішення про смисл життя і його стратегії на основі рефлексивно-ціннісного осмислення пережитих подій і самореалізація в відповідності з прийнятим рішенням” [12, С. 10]. Т.Н.Мартінова і Н.Н.Морозова також зазначають, що “... на людині лежить відповідальність за формування власної смислової єдності та її реалізації, і тому становлення людини набуває форми становлення себе в світі - самовизначення” [8, С. 115]. Згідно з Н.Н.Мирончук. “Життєве самовизначення - це вибір соціальних ролей, життєвого стилю, образу життя” [9, С. 92]. Важливим аспектом дослідження проблеми життєвого самовизначення є співвідношення даного феномену з іншими, спорідненими особистісними утвореннями: професійним особистісним, моральним самовизначенням. У роботах радянських вчених переважно вживається термін “самовизначення”, під яким розуміється вибір індивідом свого життєвого шляху в цілому. Поняття “самовизначення” (життєве) і “особистісне самовизначення” вживаються як синонімічні [4]; [12]. Однак розробка в роботах сучасних дослідників поняття “самовизначення”, зокрема структури даного феномену, зумовлює зростання інтересу вчених до визначення специфіки поняття саме “життєве самовизначення”.

Т.Н.Мартінова і Н.Н.Морозова зазначають, що специфічними рисами життєвого самовизначення в порівнянні з професійним і особистісним є:

- глобальність, всеохопленість образу і стилю життя, властивих тому соціокультурному середовищу, в якому існує дана людина;
- залежність від стереотипів суспільної свідомості даного культурного середовища;
- залежність від економічних, соціальних, екологічних і інших “об’єктивних” факторів, які визначають життя тієї чи іншої вікової, гендерної, соціальної і/або професійної групи [8, С. 114].

В.Д.Шадриков також підкреслює, що "... життєве самовизначення поняття більш широке, ніж тільки професійне чи навіть громадянське. Воно характеризує людину як суб'єкта власного життя і власного щастя і тому повинно стояти на першому місці в структурі цілей виховання, виступаючи як етап самореалізації людиною своїх сил і здібностей. Водночас смисл самовизначення не можна відривати від контексту людини як істоти суспільної: людина живе для інших людей, для суспільства, суспільство - для людини" [15, С. 103]. Тому Н.В.Ковалева зазначає, що вибір індивідом власного життєвого шляху не можна звести до питань "ким бути" і "яким бути", тобто професійного і морального самовизначення. Більш важливим, на думку автора, є пошук відповіді на питання "як жити", тобто вибір стилю й способу життя в цілому, здійснення життєвого самовизначення [5]. В.Франкл також підкреслює, що індивід не має єдиного смислу життя. Даний феномен завжди є полівершинним і проявляється в основних сферах життя індивіда: професійній, моральній, сімейній [15].

Таким чином, здійснений аналіз літературних джерел дає можливість констатувати, що у роботах сучасних вчених поняття "життєве самовизначення" трактується як більш широке, ніж особистісне, професійне й моральне. Автори підкреслюють, що пошук і визначення людиною смислу життя, здійснення саме життєвого самовизначення, є необхідною передумовою становлення інших видів самовизначення [4]; [5]; [8].

У роботах психологів [2]; [3]; [4]; [9]; [15] підкреслюється значущість визначення структури та основних компонентів життєвого самовизначення. Так, С.Л.Рубінштейн наголошує, що в основі пошуку індивідом сенсу життя лежать три групи життєвих ставлень: до світу, інших людей і себе. Специфіка цих груп ставлень обумовлює вибір індивідом сенсу власного життя, побудову стратегії й тактики його досягнення [11]. За Н.Є.Коршуною, життєве самовизначення включає: умови й фактори щасливого життя в майбутньому; часове планування

життя; фактори, які індивід враховує при плануванні майбутнього; образ самовизначення, що очікується; способи досягнення поставлених цілей; умови й фактори, які сприяють досягненню поставлених цілей; умови й фактори, які заважають досягненню поставлених цілей [6]. У роботах В.С.Іванової представлено результати міждисциплінарного аналізу проблеми життєвого самовизначення. На думку автора, даний феномен містить такі компоненти:

- метафізичний - основа, яка визначає контекст можливості, коли кожного разу ставиться (або вирішується) питання про самовизначення, тобто артикулюються остаточні умови (основи) або буття взагалі або буття людини;
- екзистенційний - відображення передрозуміння, первинне світосприйняття, де людина швидше прислухається до себе, ніж пізнає, В цій частині життєвого самовизначення людина ставить питання про своє існування, про буття;
- культурно-семантичний, який прямо пов'язаний зі значеннями, поясненнями культури як ціннісно-нормативного середовища, яке дає континуум значень, смислів, символів і змушує до розуміння, осмислення всього того, що створено як артефакт [5].

Таким чином, здійснений аналіз літературних джерел дає можливість констатувати, що у своїх структурах життєвого самовизначення автори роблять акценти на різні аспекти даного феномену: ставлення (С.Л.Рубінштейн [11]), складові життєвої трансспективи та умови реалізації життєвої перспективи (Н.Є.Коршунова [6]), самопізнання й система життєвих смислів (В.С.Іванова [5]). Тому розроблені моделі не протирічать одна одній, а є взаємодоповнюючими і взаємоінтегруючими. При цьому автори [2]; [4]; [15] підкреслюють гетерохронність та нерівномірність становлення основних складових життєвого самовизначення та даного феномену в цілому.

Висока актуальність і соціальна значущість вивчення життєвого самовизначення як важливого феномена особистісного зростання індивідуума зумовлюють необхідність вивчення цього психічного утворення у сензитивному

періоді - юнацькому віці; визначення структури, моделі, ознак, а також необхідних психолого-педагогічних умов для становлення зазначеного феномена. Тому **метою** даної статті є аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми становлення життєвого самовизначення юнаків. Активізація смисложиттєвого самовизначення в юнацькому віці значною мірою обумовлює специфіку подальшого професійного і духовного зростання особистості. Так, В.І.Абраменко [1], О.В.Братусь [3], Н.Д.Левітов [7] та ін. зазначають, що саме в юнацькому віці часто відбуваються значні зміни ставлень індивіда до інших людей, гальмування одних моральних якостей і активізація інших, значні зміни й “злами” як окремих якостей, так і характеру індивіда в цілому [1]; [7]. Т.Н.Сапожнікова також підкреслює, що “Життєве самовизначення є родовим поняттям по відношенню до особистісного, професійного й соціального самовизначення. Воно може бути охарактеризовано як процес, стан і результат...” [12, С. 11]. На думку автора, феномен життєвого самовизначення в юнацькому віці як процес полягає в тому, що вирішення екзистенційної проблеми з пошуку сенсу власного життя передбачає проходження декількох етапів. Самовизначення як стан передбачає становлення суб’єктності, осмислення індивідом себе в якості суб’єкта власного життя й діяльності. Самовизначення як результат передбачає знаходження людиною смислу власного життя і, як наслідок, - становлення ряду новоутворень її подальшого особистісного зростання [12].

Т.Н.Мартінова і Н.Н.Морозова також підкреслюють, що “Увага до проблеми життєвого самовизначення пов’язана з... природною для молодих людей потребою знайти своє місце в житті” [8, С. 114]. За Т.Н.Сапожніковою “Життєве самовизначення - центральне особистісне новоутворення в юнацькому віці” [12, С. 8]. У юнацькому віці життєве самовизначення є необхідною передумовою визначення особистісної ідентичності, а отже, і вирішення кризи юнацького віку: “В пошуках особистісної ідентичності

старшокласники мають намагатись виробити стратегічні життєві цілі й світоглядні орієнтири, які, підкреслюючи індивідуальність, не вступали б в протиріччя з загальнолюдськими нормами й прийнятими законами” [12, С. 11]. При цьому автор підкреслює, що в стихійних умовах становлення життєвого самовизначення юнаків ускладнюється рядом соціальних і психологічних проблем. До основних проблем життєвого самовизначення в юнацькому віці Т.Н.Мартінова і Н.Н.Морозова відносять нерівність життєвих стартових позицій (соціальний статус), переоцінку цінностей, потреб і інтересів, структури і динаміки мотивів вибору професії; одержання вищої освіти і навчальна діяльність; життєві плани і стратегії життєвого самовизначення; невизначеність можливостей самореалізації [8].

Т.Н.Сапожнікова зазначає, що “Рання юність - сензитивний вік для формування готовності людини до життєвого самовизначення, інтегрального утворення істотних сфер особистості, при певному рівні якого людина стає суб’єктом власного життя (особистісний підхід), особливого рівня сформованості рефлексивних і прогностичних здібностей, які дозволяють розцінювати життєві ситуації як події й одержувати з них особистісний смисл (функціональний підхід) ” [12, С. 11]. Висока значущість смисложиттєвого самовизначення як чинника суб’єктності підкреслюється і в роботах К.О.Абульханової-Славської [2], Б.С.Братуся [3], В.Франкла [15]. На думку авторів, знаходження індивідом смислу власного життя, свого місця в системі соціальних взаємин є необхідною передумовою його перетворення з об’єкта в суб’єкта власного життєвого шляху, формування у нього здатності керувати своїм життям, а не бути пасивним об’єктом впливу зовнішніх обставин. Вибір людиною індивідуального стилю діяльності й життя в цілому значною мірою обумовлюється її життєвою спрямованістю, тобто системою уявлень про власні життєві цілі й можливі способи досягнення бажаних цілей, сенс власного існування у цілому. У дослідженнях В.С.Іванової підкреслюється думка про те,

що в основі життєвого самовизначення індивіда в юнацькому віці лежить феномен смислу життя: “Звернення до особистісних смислів дає можливість людині вибудувати суб’єктивний образ свого життя, певні так звані життєві шляхи, подумки змістовно наповнити власне життя тими чи іншими смислами. Питання про смисл життя вирішується кожного разу не абстрактно, а конкретно, виходячи з реалій дійсності. В свою чергу, побудова подумки життєвих планів є умовою подальшої самореалізації, в якій проявляються домінанти життєвих стратегій особистості” [4, С. 93-94].

До основних ознак життєвого самовизначення в юнацькому віці Т.Н.Мартінова і Н.Н.Морозова відносять:

- креативні (значущість і узгодженість різних сторін життя, інтересів особистості; складність та спрямованість життєвих завдань; ініціативність і активність особистості та ін.);
- діяльнісно-мотиваційні (професійна та навчально-професійна мотивація; рівень професійних знань, умінь і навичок; різноманітність видів діяльності, в якій включений індивід);
- психологічний комфорт (рівень інтегральної задоволеності життям);
- дефіцитарні ознаки (повнота задоволення індивідуальних і соціальних потреб за допомогою матеріальної і духовної діяльності та ін.) [8, С. 117]. На основі вираженості й узгодженості даних ознак автори виділяють оптимальний і неоптимальний типи готовності до життєвого самовизначення в юнацькому віці [8, С. 117].

Таким чином, здійснений аналіз літературних джерел дає можливість зробити висновок про те, що проблема життєвого самовизначення у фаховій літературі не є новою. У роботах вчених досліджуються зміст цього поняття, особливості взаємозв’язку життєвого самовизначення з іншими спорідненими феноменами. У роботах українських і зарубіжних вчених підкреслюється думка про те, що сенситивним періодом становлення життєвого самовизначення

індивіда є юнацький вік, оскільки саме в юнацькому віці набуття ідентичності сприяє активізації смисложиттєвого пошуку особистості. Оскільки життєве самовизначення є родовим поняттям по відношенню до інших видів самовизначення, то специфіка становлення життєвого самовизначення в юнацькому віці значною мірою обумовлює специфіку становлення професійного, особистісного й морального самовизначення і всього подальшого життєвого шляху юнаків. Усе це підкреслює високу значущість теоретичного й експериментального вивчення феномену життєвого самовизначення в юнацькому віці. Однак дослідженню життєвого самовизначення в юнацькому віці присвячені лише окремі роботи сучасних українських і зарубіжних психологів. Тому перспективами подальших досліджень феномена життєвого самовизначення в юнацькому віці є дослідження структури життєвого самовизначення в юнацькому віці, чинників і механізмів даного феномену. Таким чином, можна констатувати, що висока соціальна значущість та недостатня розробленість даної проблеми зумовлюють необхідність проведення подальших досліджень життєвого самовизначення індивіда в юнацькому віці.